

Колюк

Повесть

Сар тўналме нерген увер мемнан ялыш кокымшо кечылан веле толын шуо. Радио нигонат уке. Куд яллан ик телефон, но тудыжат, йўкым пуыде, ялсовет пырдыжыште шотшылан веле кечен. Почтальон Когой кочай ялсоветыш каен огыл: рушарнян почто пашам ок ыште.

Игече шокшо, кече пелта, суртышто кучылташ вўд ок сите, кугу яллан улыжат ныл таве, туштыжат румбыкан вўд веле. Сандене кочкаш шолташ, волькым йўкташ вўдлан коремыш але, имньым кычкен, Элнет тўрыш коштыныт. Тыште кўан Чоткар курык йымач ший гай йылгыжше йўштö вўд йоген лектеш. Пу вочкеш тудым ялыш шупшыктеныт. Памаш воктенак шемемше тошто пöрт шоген, тушто ончычсо вакшозан эргыже шкетын илен. Лопка шўргывылышан, писын ончыштшо изи шинчан, самырык ўдырамыш-влак деке пижедылаш йöратыше коло кок ияш Облеев Виктыр. Шöртнялге-кўрен кудыр ўпшö дене пурла шинчажым петырен кошташ йöрата. «Ик шонто ўдырымат тўкыде коден огыл, нуным шинчавўд йоктарымашке шук-

тен» манмым ик гана веле огыл колалтын. Каче-шамыч «лопка шүргым» лочкен налаш йӧнан жапым шуко жап кычалыч, эсогыл пычкемы-шалтмек, Элнет тұрыш ик гана веле огыл миен коштыныт, но кажне гана, шонымыштым шуктыде, мӧнгеш пӧртылыныт. Ванен коштым пален налешат, Облеев пуйто коля рожыш пурен кая, ала-куш йомеш. Поход гыч пӧртылмек, рвезе-влак шыдешкен коштыт, южгунам шке коклаштышт кредал налыт да, осал вӱрыштым йоктарымек, икмыняр кече чыве семын шып коштыт. Тунам чоя Облеев адак ялыш толын пура, калык коклаш лектеш, каче-влак илыме пӧрт воктеч эртен кая да, ўчымышташ шонышо каче-влакым ужмек, кепкыжым пагален нӧлталеш, «Поро кече» але «Поро кас» манын саламла, вуйжым нӧлтен, вес уремыш кая. Тыште тудын шке сомылжо уло: тұр пӧртыштӧ Санюк вуча, пеш мотор самырык ўдырамаш. Санян марийже касвел границыште служитла, пел ий гыч мӧнгыжӧ пӧртылшаш. Саня шукертак уш-акылым налшаш, а тудо, мӧнгешла, утларак веле талышна, пӧржмарийжым таратылеш, шке декыже лишемдылеш. Облеевлан ялысе йоча-влак почешыже кычкырат: «Эй, Виктыр, мўшкырет пӧшы-ыр! Теве Санян марийже толеш, тылат ончыкта!» Облеев, пўгырнен, кў моклакам налеш да йоча-влак ўмбака кышка. Нуно пӧрткайыкла шаланен пытат да адак чумыргат, сырыктылыт.

А ўдырамаш-влакше Саням кузе лўмдылыт!

— Молан тый ава пий гай улат, Эчукетлан тўкым шындылат да шындылат? Сангаштыже чара вержат кодын огыл. Кунам ушетым налат?

Санюк ўдырамаш-влак ваштареш йолварня вуеш шогалын, мотор кап-кылже дене каньыргыжын колта да ойла:

— Ой, пагалыме ўдырамаш-влак, мыланем тыгай илыш пўрен, пӧрѐн-шамычым йӧраташ Юмак кўштен. Шуко гана кудалташ толалшышашым, но ом керт: вигак черланем веле. А тазалык деч посна кушко? Перегаш кўлеш: Эчукем армий гыч пӧртылешат, тудланат сита. А кызыт тек моло-шамыч пайдаланышт, пиалым тамлен налышт.

— Тўфу! — шўведылыт ўдырамаш-влак. — Виктыретын мо сайжым муынат? Шўргыжӧ туп могыр гыч коеш... Тыгайым кычал коштат...

— Йытыраже, чын, тунар уке, а пӧрѐн вийже, ой-ой-ой, кунаре... — ок чакне Саня.

— Могай шакше тудо! Ик ўдырамашымат эртен ок кае. Эчей Лишукшат туддеч мўшкырангын, маныт.

— Вуйдымо тудо, сандене мўшкырангын, — ӧрдыжкӧ ончен, Саня ойла, вара ўдырамаш-шамыч дека лишемын, игылтын ешара: — А вет тендан коклаштат титакан-шамыч улыт. Облеев йолташлан отказен огытыл, йымакше пурен возыныт. Тыге вет, а?

Тыгодым южо ўдырамашыже вуйжым кумык сакаш тырша. Тидым ужын, Санюк пален налеш, кудыжо алгаштарыме деч утлен огыл. Да яндар йўкшō дене воштыл колта:

— Туге шол, ўдырамаш-шамыч!.. Ме чыланат икгай улына.

Икмыняр кече эртымек, каче-влак, тоям але вўдеш нōртымō солам налын, Облеев Вкитырлан ушым пурташ лектын кайышт. А Облеевын кышажат кодын огыл. Тудын олмеш Элнет воктене пōртыштō ала-могай палыдыме ўдырамаш веле тошкыштеш.

— Мом кычал коштыда? Виктырым тентече фронтыш ужатышым.

— Могай фронтыш?

— Те мо лийында? Кушто иледа? Облеевым тентечак военкоматыш нангайышт, а те, орадыланен, имным кушкыж кудалыштыда... Э-эх, элнан могай аралышыже улыда, шапшак-шамыч!

Тиде кечынак кас велеш военкомат гыч посыльный ялыш толын пурыш. Пўжалтын, пуракан пытен. Моткоч ноен, чурийжат шемемын. Велосипед гыч вошышыжла, колхоз правлений воктен шогышо Ермак Колюкым ужо.

— Эй, рвезе, кушко каен пытеныт пōрѐнда-шамыч?

— Кō — кушко, — вашештыш Колюк. — Иктышт шудым солаш, весышт чодыра гыч пырням шупшыкташ... Эше тельмак руэн ямдыленыт ыле. Каласе, пожалуйста, Гитлер мемнан ўмбак кержалтын, маныт. Тиде чын мо?

— Чын, — кужун шўлалтыш посыльный да Колюк воктек тошкышыш волен шинче, пўжалтше сангажым копаж дене ўштыльō. — Вўдым конден от керт, рвезе? Йўмем пеш шуэш.

Колюк пелештыде кынен шогале, правлений гыч коркаш темыме вўдым лукто.

— Тау, йолташ, — каласыш посыльный да коркасе вўдым йўын пытарыш, тўрвыжым шокшыж дене ўштыльō. — А ынде тый денет коктын пеш кўлешан государственный задачым шуктышаш улына: ялысе чыла пōрѐн-шамычым иквереш погаш кўлеш. Мый, теве ужат, повесткым нунылан конденам, — брезент сумкажым пералтыш. Изишлан шыпланыш, вара, шоналтен, эркын ешарыш: — Пōрѐн-шамычлан фронтыш каяш кўлеш. Всеобщий мобилизаций тўнгалын. Мынря ияш улат?

— Латкудыт.

— Юмо полшыжо, черет тый декет ынже шу.

Эрлашыжым икымше мобилизованный-влак, орваш шинчын, райрўдыш лектын кайышт. Ик арнят ыш эрте, Усола пустанге: ялеш ўдырамаш, пондашан шонто коча, куптырген пытыше кува да йоча-

шамыч веле кодыч. Пөръен почеш ик тылзе гыч ўдыр-влакым нанта-
яш тўналыч. Ужатыме годым южыжо тыгат шонкален: сар кужун ок
шуйно, киносо семын веселан, вашке эрта, чыланже фронтышкат
миен огыт шу. Но вот Усола ўмбалне икымше кўдырчō рашкалтыш:
фронтыш кайыше эшелоным бомбитлен пытареныт, нужна ешеш
шочшо ик рвезе тушан колен, осколко мўшкыржым кўрышт лектын.
Шучко увер, ик сурт гыч весыш куснен, ег шўмеш неле ойгым пыш-
тен кодыш. Тунам веле чыланат умылышт: сар моткоч шучко, кужу
жап шуйна, векат, вўрым эше шуко йоктараш перна.

* * *

Индеш классым пытарыше Ермак Колюк икана суртышкыжо
ялысе самырык рвезе-влакым поген кондыш. Тōпка капан, лопка ва-
чан Колюкым йолташыже-влак пагален ончат, кузе тудо оваргыше
чогашылже дене модеш. Таклан огыл кажне эрдене, левашыш пурен,
пел пудан кырым ушмен семын кўшкō кышкен, парня дене кыл гычше
руалтен кучен модеш. Садлан, очыни кид-йолышто кугу вийым по-
ген, кўлеш гын, кугурак-влакланат карум пуэн кертеш. Вургемжымат
арун чияш йōрата, моло рвезыла огыл. А нуныланже чыла садиктак:
тувыр полдышет йомын але согат лавырген, ботинке шнурет кўрлын
але йолашетым, волен ынже кае манын, кучен кошташ кўлын — чыла
денат келшен иленыт. Колюк тыгай огыл. Тувыржо гладитлыме да пол-
дыштымо, ботинкыже йылгыжмеш эрыктыме. Лач командир лияш
шочшо рвезе! Чынжым гын, командир лияш эше кок ег толашеныт.
Иктыже кугу капан, пўгырнен коштыш, амал деч посна пижедылаш
йōратыше Яндаков Микале. Ала-кунам тудо Колюк дене пырля шко-
лыш кошташ тўналын ыле, а вара кудымшо але шымше классыште
кок ийлан шинчен кодо. Вес талгыдыже — Веня шольыжо, шкеж
гайк лопка вачан да пентыде кап-кылан, лўддымō, торжа ончалты-
шан. Ик ийлан веле изирак гынат, тувраш марте кушкын шуын.

— Ну? Молан ўжын кондышыч? — кудывечыш пурымек, Мика-
ле санга йымач ончен йодеш. — Азап иктаж-могай лийын? Але такеш
веле? — рвезе-влак ўмбака ончале. — А? Ужын отыл шкертсек?

— Паша уло, — кўчыкын пелештыш Колюк.

Микале йол йымак шўвале, тышке да тушко савырнен лектын
кайынеже ыле, но, рвезе-влакым шўкалын, пырня ўмбака шинче.

— Паша Совнаркомышто веле, — Колюкым келесырын ончалын
вудыматен колтыш, — а тый... — адак ала-мом ешарынеже ыле, но
шомакым ыш му.

Веня шинчажым пўял колтыш, но Микале ыш шеклане.

— Давай чыла луктын пыште, — Венят коклаш пурыш.

— Война вашке пыта, маныт, — Колюк эркын ойлаш тўнале, — а тудо, ужда, кая да кая, утларак веле ылыжеш...

— Главнокомандующий! — Яндаков копашкыже шўвале да мушкындыжым чумыртыш. — Тыгай шомаклан, паникым шарыметлан шўргетым йошкар рун лекмеш нўжыт, палет? Можыч, эше каласынет, тиде сарым ме модын колтена? А?!

Колюк Микалын лўшкымыжым пуйто огешат кол, шыдешкенат ок мошто.

— Сарын мучашыже але огеш кой, — йўкшым вашталтыде, Колюк эркын да лыжган умылтара. — Теве таче «Марий коммуна» газетым лудын шинчышым, почтальон Кужер гыч конден. Могай олам немыч шупшын налын, могайым бомбитлен — тушто чыла возымо. Могай шучко! Списке пел страничым налеш.

— Мемнан деке немыч соровно толын ок шу, — ала-кө йўкым пуыш, Епим Элексей ыле чай. — Мемнан деке мўндыр.

— Мемнан деке, чын, толын ок шу, — Колюк вуйжым савалтыш, да тыгодым тудым кеч-мо гынат кугураклан шотлат. — Толын ок шу. Тиде чын. Но ме сар деч брдыжеш кодшаш онал.

— Можыч, ик ротым погынет да «По долинам и по взгорьям»? — Микале муралтыш, молышт лырге воштылалыч.

— Икманаш, изак-шоляк-шамыч, мыланна фронтышто мо ышталтым пален шогаш кўлеш, — Колюк вуйым ынеж пу. — Садлан, оксам поген, приёмникым налаш кўлеш.

— Приёмникым, авам каласыш, кызыт огыт ужале, — ойла Епим Элексей. — Тудо Озагыш миен, тушто колын. Суртыштет уло гынат, милиций поген коштеш. Фронтлан кўлыт, маныт.

— Радиоприёмник шотышто нимат колын омыл, шойышташ ом тўнал, — каласыш Колюк. — Налын огына керт гын, шке ыштышаш улына. Детекторный приёмникым, толык виянракым. Фронтысо уверым колышташ. Ато, ужда, газетым арнялан ик гана веле кондат.

— А мо, радио — тиде поро паша, — вучыдымын келшыш Микале, — кажне кечын колышташ тўналына, кушто Гитлер, кушто мемнан салтакна-шамыч, мыняр танкым пудештарыме, мыняр самолётным лўен волтымо, мыняр... кузе маныт гала? А, трофейым налыныт. Сай паша тиде.

Но азапше вот кушто. Детектор приёмникым Колюк деч посна иктат ок пале, иктат ок умыло, иктат схемыжым лудын ок керт. Схемыштыже тунар шуко вичкыж воштыр, тунар пўтыркален пыгарыме, ончет-ончет да пўжвўдет лектеш. Сандене приёмникым Колюк шке пога. А тушто эше тургым жап лишеме — пасулаште кинде вуча. Шошым кугыен-влак куралын, ўден кодышт, а вот тўред налашыже ўдырамаш, шонго да йоча-влаклан логалеш.

Нимогай технике ялеш ыш код. Пёръен-влакым ужатымек, почешышт пытаргыш ик автомашинам, МТС гыч кондымо ораван тракторым фронтгыш нангайышт. Ынде шке кидетлан веле ўшане. Икмьняр бригадым ыштышт. Иктышке шонго коча-влак пурышт, кок икгай бригадыш — ўдырамаш-влак, адак тыгаяк кок бригадыш — тунемше-влак. Вуйлаташ иктышкыже Ермак Колокым, весышкыже Яндаков Микалым шогалтышт. Вот вет тўнале ўчашымаш: кў кўм шурно погымаште сенга — шонго самырыкым але самырык шонгтым.

Йўра эше ояр кече шогыш, лач шурно погаш келшыше. Но садыгак колхоз председатель Алексей Анисимович Кудряшов тургыжланен коштеш. Пасуш лектын, имньыжым шогалта, да касвел могырыш ончыштеш: могай игечым эрласе кече нуньлан пўлекла, пич шокшо але йўр лиеш? Кас тымыкыште шогышышла содык ала-мом гынат эре пален налын, ончылгоч каласымыже ик ганат йонгылыш лийын огыл.

Тўредме паша эртыме семын председатель шўлыканрак коштеш. Пасуш толешат, кем нерже дене рож гыч коля пыжашым пургед луктеш.

— Вашкаш кўлеш, танем-шамыч, — иземше «войскажлан» оила. — Огына вашке гын, шуко кинде мланде йымак коля рожыш логалеш. Нуньлан теле мучко сай лиеш, а ме кинде деч посна кодына. Азап толшашлан тынар шуко коля поша.

— Калык йўлалан тунемат ала-мо, председатель? — кылта воктен вийнен шогалше Санюк йўкым пуыш. — Азаплан коля огыл, тий лектеш. Тыге граждан сар годым лийын, маныт.

— Тий, тий, — вудымата Алексей Анисимович. — А коля-шамыч, пасу гыч ялыш толын, клатышкет пурат гын, а? Тиет шўвалаш веле. Вот муралтет вара кукум. Аяртен пытараш мо? Кузе шонет?

— Чыным ойлет, председатель, — Санюк вуйжым эше кўшкырак нўлтале. — Кастене тол тышке, пасушко, пўртўсым пырля шымлена.

— Тьфу, — председатель Санюкым ончале, ала-мом каласынеже ыле, но сўрвалыше, шўлыкан шинчажым ужын, лугыч лие. Ох и йытыра содык тиде заразе Милютина Саня, кава гай канде шинчаже капетым шўтен лекмеш онча, шкеж деке ўжеш, ала-куш шупшеш. — Ну, Саня, погынат тебе вате-шамыч, руалтен кучат тыйым да ўпетым кўрын пытарат. Чара кодат.

— Амалже уке ўнем кўраш, председатель, — шыргыжеш Санюк. — Пёръен-шамычым фронтгыш нангаен пытарышт, ушкалаш ниго деке. Тый гына шкетын, да тебе эше тудо, — Яндаков Микале могырыш кидшым шуялтыш, — пакчасе самырык кешыр. Тый дечет нимогай пайдам от му, йўратымаш дене толашаш партбилетет мешая, а нуным эше туныкташ кўлеш.

— Ох, Санюк, Санюк! Тылат, юмончылно, ик отделений шагал лиеш, очыни.

— Мыят тыгак шонем. Тольк кушто тиде отделенийже?

Уржа-сорла мучашыш лишеммек, вонкомат гыч, велосипедеш шинчын, палыме посыльный кудал тольо — председателълан повесткым кондыш.

Алексей Анисимович лач правленийыште ыле. Шершот дене шотлен шинчымыж годым омам перыме йӱк шергылте.

— Петырыме огыл, пура! — кычкырае председатель. Посыльныйым ужмек, шинчалыкшым пӱжалтше санга гыч налын, кагаз ӱмбак пыштыш. — Тыге-е. Ну, мо, чыла раш. Бухгалтерийым кӱлан пуаш? — кокыралтыш. — Эх, жалке толык, киндым поген шым шукто. Изиш кодо. Жал, конешне. Ну, йӱра, луктын пу, йолташ, кагазетым, ато ямдылалташ жап шуко огыл.

Ик шагат гыч, чытен ыш керт, адак пасуш лекте. Уржа коклаш пурыш, ик парчам кӱрло, копашыже пыштен, туржын нале. Вара пуале, уржа ыльчык чонештен кайыш, яндар пырчыже кодо. Тудым умшаш кудалтыш да пурын тыгыдемдыш.

— Лач шуын. Тӱред гына уржам... И-э-эх! — трук кычкырал колтыш тудо. — Ыш пу фашист киндым поген пыгарап, керемет. Вуешыже толжо тудлан!

Йырым-йыр ончыштын, Санюкым кычал муо. Тудат пуйто председателыш шукертак вучен, вийнен шогале. Сорлажым вачыш пыштыш да кок кидше дене кыдалжым туржын нале.

— Тупем тӱнгылгыш, шайтан.

— Санюк, образованиет тыйын могай?

— А мо? Кугу должностьым пуаш шонет?

— Шонем.

— Шым классым пыгаренам.

— Шуко огыл.

— Зато чыла мыйын.

— Эрла эрдене правленийыш мий.

— Ну, председатель, чонем кузе куаныш — вик правленийыш мияш. Паша уло але так, ужмет шуэш? — вачыжым модыктен, Санюк Алексей Анисимович дек лишеме. — А, председатель? Мом ышташ тӱнгалына?

— Печатым, документ-влакым налат. Кидетым пыштет. Вот, фронтыш каем мый. Умылет?

— Уке, Алексей Анисимыч, ом умыло. Йӱрдымӱ мыскарам ыштылат ала-мо.

— Мыскара огыл, Саня. Эрла кандаш шагатлан, военный-шамыч

манмыла, «как штык» правленийыш тол. Умылет? — председатель сангажым куптыртыш, кидше дене лупшале да, отылым тошкен, орва могырыш каен колтыш.

Санюкын весела, чулым койышыжо ала-куш шулен кайыш, шўргывылышыже лывыжгыш, тўрвў луклаште куптыр лекте. Мотор ситсе шовычшым вуй гыч шупшыльо да пўжвўдан шўргыжым ўштыльў.

— Мо лийыч, Санюкем? — воктекше Пешник Клавий, кугешнен коштшо йытыра йолташыже, лишеме. — Ну, мом шып шоget? Мо лийын?

— Кудряшовым фронтыш нангаят, — эркын шуйдарен, Санюк пелештыш.

— Тудо вет илалше ен, фронтыш огыл, конгамбак кая.

— Военкомат гыч повесткым конденыт гын, тугеже йырангым локтылшо имнылан огыт шотло.

— Жалке, Кудряшов кая, — мане Клавий.

— Печатым мылам кодынеже, колхоз документым, сейфым да тулеч молымат.

— Тугеже председатель лият?

— Мый тыгаяк председатель улам, могай тый английский коробын ватыже.

* * *

Эрлашыжым каватўр кына тўсым налын гына шуктыш, йўдвел гыч писе, юалге мардеж толынат шуо. Ял ўмбалне ик-кок шагат лўшкыш-лўшкыш да, пуракым нўлтен, Озан могырыш шикшалте.

Мардеж почеш шемалге, лўчышў, неле пыл ийын тольо, ялым петырен шындыш да йўр чыпчаш тўнгале — шолдыра, йўштў, ненче. Пыл дене пырля пуйто ала-могай шучко, осал, тургыжландарыше увер, йўсылык тольо.

Ик йўдымак Кудряшов вашталте, шонго коча гай лие: сангаш, шўргеш, шўеш келге куптыр шочын, сусыр палыла коеш. Санюкын правленийыш пурымыж годым окна гоч вулно гай кавам ончен шога ыле.

Саня кокыралтыш, да председатель окна деч коранге.

— Эн ончыг тылат, Саня, шурным утараш кўлеш. Вашкерак тўред пытараш да кылтам пасу гыч кондаш.

— Йўр оптымо годым? Ночко киндым. Да тыгай кинде кеч па-сушто кийыже, кеч ялыш кондо — садыгак шўэш.

— А тый ит шўктў. Кажне суртыш, кажне ешыш вич але лу кылта дене шеледен пу. Могай еш: кугураклан — шуқырак. Тек пўртыштў коштат. Гитлерым ме, пўрєн-шамыч, теле марте кырен огына сене

да мӧнгеш огына пӧртыл гын, тиде киндым кум ужашлан шельда: киндым пытаргыш кече марте государствылан сдатлаш кӱлеш. «Всё для фронта — всё для победы» — тиде лозунгым колынат? Вот, тиде амал дене киндым чыла-чыла поген нантаен кертыт. А тый ит юватыл, урлыкашым шылтен пыште, паша кечылан ведомость почеш ондак-ондак шеледен пу, вольыкым пукшашат кодо. Фронт гыч толына да тӧрлатена, чодыра гыч мерангым лӱен кондена, Элнетгыште колым кучен ситарена, шотым муына, — Кудряшов кужун шӱлалтыш. — Шиожеш механизмем, теле марте Гитлерым сеген огына керт. Значит, ямдылалтса, ӱдырамаш-шамыч, нелым вашлияш. Тый, Саня, тиде терым толмешкем шупш. Ом коло гын, тыршыметлан тауштем.

— Мый вет ӱдырамаш улам, Алексей Анисимович. ӱдырамаш вет вуй дене огыл шонкала, шке палет...

— Кӱкшын огыл шкендым аклет, Саня. Кӱкшын огыл. Но йӧра, нимом от ыште. Приниматле документым.

Кок арня веле эртыш, Саня председатель вер гыч корандаш сӧрвалаш пиже: «Мый тиде сӱспаным нумалаш шочын омыл». Колхозник-влакым погынымашыш чумырышт. У председателыым сайлаш кӱлеш — умылтарат, но шуко жаплан огыл, Кудряшовын фронт гыч пӧртылмеш веле. Ятыр лӱшкышт. Черетан кандидатурым канашыме годым тевак кредалаш пижыт, чыла шотыш налаш ӱжыт: колхоз кассышкат кидшым ынже шуйкале, вуйлатенат моштыжо, калыкымат пагалыже.

Погынымаш пелйӱдлан иже пытыш. Уремыш лекмек, колхозник-влак нигузе тыпланен огыт керт, шӱмым тургыжтарыше йодышым канашен каят, сай председателыым мо нуно таче сайлышт, шотеш конден кергеш мо тиде ен. Тӱрлӧ лийын шонымаш. Молан манаш гын, колхозын у вуйжылан сайленыт... Ермак Колюкым.

— Тудо вашке школыш тунемаш кая!

— Могай тылат школ война годым? Фронтлан полшышаш улыт, а арифметике — мо тудо? Кызыт тыгай задаче огыл, весе. Шижат? А немывч углакш шыгыремдаш тӱналеш гын? А мемнан салтакна-влак чакнаш тӱналыт гын? Вот могай школ.

— Тыгай ойлышметым кузе маныт, палет? «Пораженческое настроение», газетыште возат. Жал, тыйым фронтыш колташ ок лий, лач штрафной ротыш логалат ыле, титакетым касарен налаш.

Нине кок ӱчашышын лӱмышт: иктыже — Милютин Йогор, Санныкын марийжын мӱндыр родо-тукымжо, весыже — Печников Игнат, Пешник Клавдийын чӱчӱжӧ.

Мӧнгыжӧ толмек, Колюк тувыржым кудаше, пӱкен тупеш чаткан сакалтыш, тыгак чаткан йолашыжым поген пыштыш, трустик ден майке веле ӱмбаланже кодыч. Ӱстел воктек шинче, вуйжым кид ӱмбак

пыштыш. Мо тудым эрла, вес эрла, арня гыч, тылзе гыч, пел ий гыч вуча? Тудлан кол кучаш, понго погаш, йўдым имным кўташ кош-таш, тул воктене шинчаш сайрак. А председатель, тиде вет кугыен тўна гыч.

— Шўрым йўат, Колюк? — аваже йодеш. — Ик кружкам йў.

— Уке. Огым.

Аваже шун кўршўкым онгамбак шындыл пытарыш, икте гыч вesyш ала-мом оптен нале, вара йўкшым вашталтыде йодо:

— Кузе умбакыже илаш тўнгалына, эргым?

— Ом пале, авай, — Колюк шыпак пелештыш, пуйто логаржым ала-кў ишен шынден.

— Мом ышташ шонет, йолашдыме командир? — конга шентеч Веня шольжо йўкым пуыш. — Пыр-седачыл.

— Теве шоягорем воктечет логалеш.

— Ачат тиде пашаш ок шогалте ыле. Веня чыным ойла. Йолашет шўтлен пытен, а председателыш пуренат, — аваже ойла. — Мыскрам шонен муыныт, йочам председателылан шогалтеныт.

— Шогалтеныт огыл, а сайленыт.

— Садиктак. Теве пасу гыч киндым шольшташ тўнгалыт, нимом ыштен от керт. Шогалтеныт але сайленыт — соровно вашмутым кучаш логалеш. Чара кодына. Да эше, Юмо утарыже, казна пўртыш кучен нантаят, ачат семын. Ачатым, титакше ик пырчат уке гынат, «калык тушман» манын нангайышт. Тыйымат ачатлак ыштен кертгыт. Эх, ылышат!.. Кушто гын ачада орланен ила кызыт?

Ачажым Колюк раш шарна. Шагал мутланыше, пашам йўратыше. Йоча ылыш коклаш пурен огыл. Осал пашаш ынышт ушно манын, эре эскерен шоген, озанлыкыште польшккалаш, раш, тура чонан ен лияш туныктен. Ачажын шола шўргыштыжў канде тўсан пўрнен кушшо палым шарна: Озан ола воктене Колчак ваштареш кредалме годым тудлан шашке логалын.

— А тудлан кеч ачай, кеч весе лийже... Поро шомакым колышташ тунем шуын огыл, — Веня верыштыже вудыматен кия.

— Шып лий тыйже, — йўкшым кугемдыш аваже.

Эрге шоналтыш: пожале, кугыен-влак дене ышташ куштылгырак лиеш, нуно умылен моштат, а Веня да Микале гайлан войнам увертараш перна, вўр йоктарыме мартеат шуын кертеш. Теве Веня нигузе ок лыплане.

Колюк ўстел кокла гыч лектын шогале, чогашылжым чымалтарыш.

— Малаш воч, Колюк, — аваже мане. — Эрдене ала чыла раш лиеш. Ох, шижеш шўмем, шижеш: ала-могай азап вуча.

Почтальон райрүдүш арнялан кок гана коштеш. Корныш лекташ тelyм энepтен шинчыме куштылго терым, а кенeжым тарантасым ямдылен. Почтальонын толмыжым ялыште эре тургыжланен вучат. Кōлан поро серыш, изи посылке але икмыняр окса толеш, кōлан «похоронкым» конда. Райрүдүш лекме деч ончыч тудлан кō-гынат оксам пуаш тырша, я сакырым, йолчиeмым але икмыняр метр материйым кондаш йодеш. Почтальонжо, койдаркалaш йōратыше шонго Когой, иктыланат ок отказе, налын кондымо сатужым мыскара йōре кучыкта. Садлан тудым чот пагалат, южгунам эсoгыл чаркамат темат. Конда йочалан тунемме ий вашеш ик-кок мужыр брезент сандалетым, а тауштымо шотеш стаканым кучыктат. Почтальонланат сай, йодшыжат келана.

Тиде гана Когой коча кок шагатлан вараш кодо. Кенeжым тыге лиймыжым нигō ок шиж ыле, кō пасушто, кō олыкышто, кō чодыраште жапым эртара, а кызыт, нoчко шыжым, йōштō йōр чарныде оптымо годым, чыла калык сурт кōргыштō, Когой кочан толмыжым вуча.

Но вот почтальон, ик мутым пелештыде, письмажым пошкудо-влаклан вашкерак пуэден пытарыш, мōнгыжō кудал колтыш, пe-тырналт шинче.

Да трук шūмым кōрыштшō шортмо йōк урем мучко шергылте, икмыняр жап гыч вес суртышто, кумшышто урмыж магырыме туддеке ушныш. Когой коча иканаште ныл «похоронкым» конден...

Санюк декат «похоронко» тольо. Марийже, Сергей, Полтава воктеч кредал лекме годым штыковой атакеш геройла колен. Санюкым пуйто ала-могай неле чер авалтен нале, йōсланаш тўнгале. Ыш шорт.

— Тый, Санюк, шинчавўдлан корным пу, ит кучо кōргыштет. Шинчавўдым кучен, шūметым локтылат, отат шиж, кузе черланен возат, — ўдырамаш-влак туныктат.

А Санюк, йōкым лукде, ўпым пўтыркала да ошем шинча.

Шучко уверым колме, Санюк дек эн лишыл йолташыже Пешник Клавий куржын тольо, воктекше шинче, оңдале да шыпланыш. Шыве-шыве мут лекте:

— Ончал, ўдыр-влак могай мотор улыт. Кошкат каче деч посна, жап шуде шонгемьт. Очыми, тыгак пўрен нунылан марий деч посна кодаш.

— Нимат oгыл. Можыч, пōртылыт.

— Кушто пōртылаш? «Похоронко» почеш «похоронко» толеш да.

— Самырык-влак кушкын шуыт.

— Нуныжат фронтыш ямдылалтыт. Шем пагыт. Ох, шем пагыт...

* * *

Ик арня эртыш да Усолашке самырык мужыр толын пурыш — ўдыр ден каче. Качыже — чатка кап-кылан, фуфайкым чиен, кўзанўштым ўшталын, клеткан картузым ушшалан, ваче гоч гармоньым сакен. Тыгайым ончыч тыште иктат ужын огыл. Ўдыржў ошалге шўргы-вылышан, кугу шинчан, чиялтыме тўрван, чапле вургеман. Санюк манын отат шоналте.

Йўкым пуыде, ял мучко ик мучаш гыч весыш коштын савырнышт. Качыже гармоньым кидышкыже налын, парнялажым модыктен, куштылго семым шокталтен колтыш. Семже проста гынат, шўмыш пурышо, чоным тарватыше. Тиде тошто мурым ўдыр да каче-влакын ик тукумышт веле огыл ожно муреныт.

Ял шукертсек тудым колын огыл, да чурк лийын шогале, шыпланен колыштеш.

Каче гармонь вийжым ешарыш да ял мучко муро шарлен кайыш:

Маке пеледыш лийылдена ыле гын,
Пакча гыч пакчашкет волгалтына ыле.
Мўр пеледыш лийылдена ыле гын,
Сер гыч серышкет волгалтына ыле.
Авамын ўдыржў лийылдена ыле гын,
Мотор марийлан йўрена ыле.
Ачан эргыже улына да,
Сарыш каен йомаш веле йўрена.

Сар нерген кутыркалаш йўратыше кок шонгыен — Милютин Йогор ден Печников Игнат — мурым тўткын колышт шинчат.

— Санька мура, тудын йўкшў, колат. Йолжым кўрлаш кўлеш. «Похоронкым» шукерте огыл нале, а мурен веле коштеш. Намысше уке, — Йогор коча вурса.

— Ит шудал тынаре, колат, мурыжо могай ойган да сылне.

— Могай ойыртемже. Ужат, ала-кўм шкаланже адакат муын. Да эше тыглай огыл, гармоньчо.

Эре тыйым шоналам,
Шўмем йўла тый верчет.
Кунам тыйым вашлиям,
Кунам лиям пеленет?

Санюк трук шўртнен шогале, да гармоньчо ўдырамашын гай вичкыж йўкшў дене такмакшым шкетын кошартыш:

...пўреънлан йолаш мушка-аш!

— Теве на тылат, — Йогор коча ўрын кайыш, — а мыйже ончем-

ончем да умылен ом керт, кӧ тиде, но палымыла коеш. Ынде раш: гармоньчыжо Клавий улмаш, Шўжаретын ўдыржӧ. Колат?

— Мурым ит пужгале, Клавий, — Санюкын йўкшӧ шокта. — Кузе калык мурен, тугак лийже.

— Но вет вес... мутан тудо, — Клавий пошым шупшыльо, гармонь пуламыр йўкшым лукто да урем мучко такмак уэш шергылт кайыш.

Да Санян вичкыж йўкшӧ тынар ойгым, шўлыкым шўмеш пыштен кодыш, эсогыл Йогор кочан кумылжат тодылалте, кокыралтышыла шинчажым йышт ўштыльо.

* * *

Колюкын пашаштыже чыла сайын эртышаш ыле, да вот... Икмыняр йодышым кельштарен ыш керт. Эн ончычак школ шотышто. Тўналтыш классыш коштшо-влак тунемаш тўналгыч, школ наукум кӧргынчылт, а кугуракышт шыже пашаште колхозлан польшкалат. Роно гыч кўштемкагаз толын.

Но школым йӧршеш кудалташ але вес ийлан кодаш огеш лий. Колюкат шке семынже йӧслана, йӧным муаш толаша, но нигузе кельштарен ок керт. Пытартышлан школ директор шкеж дек ўжӧ, Пезмучашеш шочшо, фронт гыч шукерте огыл пӧртылшӧ пел йолан Алексеев.

— Умылем, Николай. Ачатын лўмжӧ кузе? Онай огыл вет... Содыки колхоз председатель улат.

Колюк аптыранен шыргыжале. Директыр тудым чаманен колтыш: неле пашам пуэныт содыки.

— Икманаш, председатель, тыге ыштена: урокышто лийын от керт гын... Ну колхоз паша ишен шында але районыш ўжын нангаят, икманаш, тўрлӧ лийын кертеш, мылам веле каласыза. Урокыш коштын кертдыметлан вурсаш она тўнал. Но иктым йодам, Николай: предметым палашак кўлеш. Тыйым чаманен, отметкым шындылаш да монь она тўнал.

— Йӧра.

— Умылен от керт але консультаций — пожалуйста, аптыранен ит кошт.

Ик ийготан рвезе-влак дене гына келшен илен ыш мошто. Огыт колышт Колюкым, кеч-мом ыште. Шке могырышкыжо тыгеат савыраш тӧчыш, тугеат, но чыла арам, нимом йӧнештарен ок керт. Пона-пона лочкен налаш, конешне, лиеш. А вара? Иктеш погынен, нуно ўчим шуктен кертыт.

Ала-кузе районыш каяш йӧн лекте. Усолалан шинчал ден шовы-

ным ойыреныт. Колхозник-влакын шапашышт уло гынат, председатель ик орвам колташ шонен пыштыш. Кунам-гынат толын шуэш тугай кече, шовынжат, шинчалжат суртыштет пыта, кинде, шырге, сакыр семынак кычалаш тўнгалат, урлыкаш пырче семын аныклен илет.. Кучылт моштымылан тунемше рвезе пала.

Нарядым налын, колхозник-влак кō кушко шуын шаланен пытышт, председатель воктене иктат ыш код. Колюк правлений гыч лекте. Уремыште Яндаков Микале ден Веня шолыжым ужо, тошто тыгыде окса дене модыт. Ыршийым пырдыжыш кудалтен, онто рўдыш логалташ толашат.

— А тыланда, пōрєн-шамыч, нарядым пуэн огытыл мо? — Колюк йодеш.

Яндаков Микале, умшажым карен, нарынче пўйжым чараш лукто. Тамакым шупшеш, ынде кум ият шуэш, сандене никотинеш варналтын.

— Ме «пōрєн-шамыч» онал, ит шўрангышт, — чарга йўкан Микале руале.

— Мо кўлеш — ойло, — Веня йўкым пуыш. Шкеже вискален онча, логалта тудо онто рўдыш але уке. Веня оксажым пырдыжыш кудалтыш да, коеш, латеш конден ыш керт. Оксаже, унчыливуя пōрдын, пушкыдо мландыш камвозо. — Тьфу, керемет! — Веня вурседылеш, эше икмыняр пентгыде мутым ешара, Колюклан шуйкала. — Тый эше мешайкален шогылтат, йолашдыме пыр-сидачыл!

— Уке, Веня, модын от мошто гын, от мошто-о, — шуялта Микале. — Тыге модын, нигунам поен от керт. Лучо Микал Степаныч Яндаков деч йодын ончо, — кидшым онгеш ишен, вуйжым савалтыш. — Кузе пераш кўлеш, поро кагашым пуэм: кок парнялан ўлычынрак кўлеш. Умылет, Веня йолташ?

Тудо тыге ойла, пуйто Колюк воктеныже ок шого.

— Чечас ончыктем, кузе модаш кўлеш. Ончо!

Пōрт пырдыжым висен налын, Колюк оксам кудалтыш. Латшым ыраш вўргене окса южышто йылгыжалтыш да лач онто рўдыш пурен возо. Да-а, Колюк, чынак, модаш кугу мастар, нимом от каласе. Шаланыше тыгыде оксам поген, Микале вийнен шогале. Колюк дене шинчаваш лие.

— Тый эше тыште улат? Шерет ыш тем тыште шогылташ? Давай пырля модына. Оксат уло гын, конешне. Уке гын, корно лопка, каен кертат. Ит мешайкала.

Колюкын онгышкыжо пуйто пуля чонештен только да чонжым, логаржым, шўмжым когартен шындыш, вўржым пудыратыш. Кидшым туп шентелан иктешлыш, кўчшō пушкыдо копа пундашыш ке-

рылте. Корштымым ыш шиж, вианрак веле темдале. Шўргыжō тарайла йошкаргыш, шўйжō сога йымалан оваргыш, да Колюк шўлышым йомдарыш. Вес татыште пурла кидшым туп шентгечын мучыштарыш, парняжым тувыр сога йымак чыкен, кўшыл полдышыжым кўрльō. Шўлаш кушгылго лие. Лач шинчаштыже веле шолеш.

— Ончыктем тылат «ит мешайкалым», — Колюк оралгыше йўкын кычкырале, уло вийжым поген, мўшкырым шуралгыш. Яндаков йўкым лукде волен шинче.

Тыгодым Колюкым пылыштўн гыч ала-кō чот мушкындыш, тол шашке пудештмыла шокгыш. Тиде Веня, йышт лишемын перен колтыш, вара адак ешарыш, тиде гана тўрвыж гыч. Шинчалан вўр ош тувыржым чиялгыш, Колюк нугыдо да лаштыргыше энъж гай йошкар вўржым ордыжыш шўвале да Веням согаж гыч руалтен кучыш, шке декше шупшыльо да пулвуйжо дене чот шуралгыш. Очыни, йымыжа верыш логалын — Веня кечкыжале, ошеме, нылйола нушкын шуйнен возо.

— Тиде — торешланыметлан. Умылет? — кынелаш тōчышō шолыжым ончен, Колюк каласыш. Но чумалмыжлан чаманен колтыш, содыки, шочмо вўр.

— Ну, йōра. Сита мландыште кияш. Тыят, Микале, кынел.

— Ну, вараш иге, ну, Ермак тукум, ўчим садак шуктем! Шарнен шого, — шижтарыш Микале.

— Шарнен шогем, ўшанен код, — Колюк ласкан каласыш, вўржым шўвале. — От умыло гын, эше ик гана ешарем, полный расчёт лийже. Кынел шогал да марш имне кычкаш. Райрўдыш шинчал ден шовын дек каяш кўлеш. Тушто вучат. Ну, вашкерак! Чыла умылышыч?

— Ит торешлане, туддене, Микале, — кынелшыжла Веня ойла. — Тудо ушдымо, пушгынат кертеш. Виан тудо: кажне эрдене кир дене модеш, ик кидше дене витле наре гана нōлталеш.

— Пеш кўлеш тудын кирже, — Микале мўшкыржым кучен шога. — Кō Яндакым обижаен, кунам-гынат ончылныжо мутым кучышаш.

— Тымарте умылен отыл гын, вескана пўетым шотлем. Мланде ўмбалне погаш тўналат. Умылышыч? Але тыйым судыш пуаш? Председательын тыгай праваже уло. Саботажник! Война жапыште, председателын распоряженийжым шотыш налде, урем мучко перныл коштат, — Колюк вўргене оксам ботинке нер дене чумал колтыш, тудыжо иктаж лу метр ордыжыш чонгештен кайыш да йўкдымын шаршудо коклаш пурен возо. — Адак тыгак ышташ тўналат гын, судитлена. Калык ончылно. Умылышыч?

Яндаков ик мутымат ыш лук.

— Умылышыч? — нугыдо вўр чумыркам пытаргыш гана шўва-
лын, Колюк уэш йодеш.

— Умылышым, — пўй вошт пелештыш Микал. Очыни, турлыш.

Кас велеш шовын ден шинчалым кондышт. Ёдырамаш-шамыч моткоч куаненйт. «Ик ий гыч нуным шўртнўо дене кычал от му», — ойлат. Тыгак лие. Граммым граммлан вашталтылаш тўнгалыч. Шўртнўо але ший шергашлан, сергалан вашталтылыт. Тыгайже уке гын, вургемым, отрезым, йолчиемым нангаят.

* * *

Сар тўнгалме ийын теле пеш йўштўо да луман лие. Мардеж пун-
дашдыме кава гыч я лумым, я тыгыде ий шўрашым ўштын конда,
ялысе пўртлам тўнбык марте петырен шында. Тиде тельым шуко ой-
гым чыташ перныш. Элнет кок могырысо олыклашке шудылан имне
денат, йолынат каяш огеш лий. Мардеж йол ўмбака енгым налын шуа,
ўмбакаше пургыжым опта. Эше икмыняр минут, да шўгар ямде. Ий
шўраш шўргўо коваштым пўчкада, пўчмўо сусыр гыч вўр чўчалтыш
лектеш да верешак кылмен кодеш. Мардеж деч нигуш шылын от керт,
йырет пўрдеш. Савырнен веле шуктет, вес могырышто эше утларак
лўшка, пирыла урмыжеш, изи йочала шортеш, умшам, неррожым,
шинчам петыра.

Тыге лие: вольыклан курго уло, да шуко, тебе мочоло пўрўен-
влак, фронтыш кайымыштым шижын, тельлан ямдылен коденйт.
Пожале, нигунам тынар каваным шынден огытыл. А вольык вўташте
шужен кия, йол ўмбака шогал ок керт, чарныде мўгыра. Кўо титакан?
Конешне, председатель, шонкалат ёдырамаш-влак, тудо гына, тетла
нигўо. Тудлан верч поран осаллана, йўштўо пудештылеш, умшам по-
чаш ок лий, тыманмеш пўет, йылмет, умшаношмет, шинчавўдет
кылмен шинчыт. Председатель гына титакан. Лумым каван вуй марте
оптен шындымыланат тудак титакан!

Кажне кечын предын лужым нултат, тыгодым Гитлер ден Геб-
бельсым огыт мондо. Моско воктене мемнан войскана кугу наступле-
нийым тўнгалын, немычым 150-300 ментгылан шентек чактарен. На-
ступлений ўмбакаже вийнен кертын огыл, витне. Икманащ, шуко
каргашышт ёдырамаш-шамыч, чыла шудал пытарышт. Вара эркын-
эркын шыпланышт, шке ушкалышт дека шаланен пытышт, вўта вок-
тек тошкалтышыш шогалтен, олыман леведышым ушкаллан кўраш
тўнгалыч.

Калыкым шужен илыш йыр авырен шындыш. Я ик ялыште кинде
пыта, я весьште паренте ок код, я кумшышто вольыклан курго муча-
шыш шуэш. Осалже луман пасу гоч, чодыра вошт нушкын коштеш,

чон сусырым аздар, лұдыкшым шаркала. Йомакыште веле пұйым онгамбак пышташ лиеш, илыме годым илыше пұйлан паша кўлеш.

Ала-кузе Колюк колхоз левашлам ончен лекташ шоналтыш. Коштеш да ужеш: леваш луклаште кўртнӧ пудырго, орава, шестерня да тулеч молат кийылтыт. Можыч, иктаж-могай заводыш, мутлан, Озаныш, нуным нангаен пуаш, пушкым але военный ўзгарым ыштыкташ? Да, товат, Колюк нангаен пуа ыле, да келшыше транспорт уке, ораван трактореш терым пижыктет гын, вес паша. Трактор, варкынен пўжалтде, куш кўлеш, тушко намиен шукта. Но уке тудо, фронтыш нангаеныт. Явыген пытыше имным кычкет гын, шўй воктенет логалтат... оза улат гынат. А вес могырым ончалаш гын, шона тудо, можыч, кўртнӧ пудырго гыч иктаж-могай кўлешан настам шонговлак ыштен кергыт. Сар деч ончыч ялыште техникым пальше коккум уста ег ыльыс...

Покшым налме йўштӧ кўртнӧ орам ончен шогыш. Шонымаш пурыш: ўзгар-шамыч, кугу пўян орава да молат леваш шентелне шогышо тошто локомобильным иктаж-могай ужашышт огытыл? Тыгай сай ораваже кушеч? Кидшым туржын нале, кок-кум гана шўлалтыш, кылмен турто, пырдыж шентелне шўшкышӧ мардежым колышто. Кыдал марте лумым тошкен, келге лакыш пурен каен, локомобиль йыр коштеш, кронштейн, шплинт-влакым кучылтын пален налнеже: утыждене локтылалтын огытыл гын? Колюкым шонымаш авалтыш: кузе арам кийыше локомобильным ылыжташ, йол ўмбак шогалташ?

Колюкым эше весе тургыжландара: киндым пырче денат государствылан пуаш леш, тыгак ложаш денат. Ложашым эсогыл кугурак кумыл дене налыт: вакшыш нантаяш да йонгышташ жапым йомдарыме ок кўл. Уло ложашет — пайданыш оптал да луго веле, салтаклан тамле пушан, чевергыше сукур ямде. Да эше весыжат пайдале: йонгыштымек, шушыл кодеш, тудыжым фронтыш огыт нал. А тыште, адак ик гана йонгыштен, киндым пышташ лиеш. Шужен илыше яллан могай шерге костенеч! Пила шўк але шопке шўм дене варыме кермыч огыл, а чын кинде, вот вет кузе! Но тидлан вакш кўлеш, троп гай пенгыде пырчым кид дене тыгыдемден от керт.

Эрлашыжым волгалташ веле тўнгалын ыле, Колюк леваш воктек Яндаков Микалым, Веня шольжым, кок кочам — Йогор ден Игнатым — ўжын кондыш.

— Мом йомдаренат тыште, председатель? — оралге йўкын йодеш Йогор коча. Тудлан кызыт, конешне, конта ўмбалне шонго лужым ырыктен кияш кўлеш. Мыняр йўд почела ласкан мален ыш керт, шинчажым петырыде йынгысен кийыш, кыдалже коршта. — Мыскарам ыштылат тый, икшыве коваште. Молан кўлеш кылме мландым пургедаш да йӧрдмӧ кўртнӧ пудыргым кычалаш?

— Мыскара огыл, Йогор кочай, — Колюк ойла. — Лум йымалан локомобиль петырналтын, пургед лукташ күлеш тудым.

Да тунамак шоналтыш: теве чыланат савырнен шогалыт да, шенгек ончалде, мөнгышкышт каен колтат.

— Военкомат пашаен-влак йодын колтеныт. Тендан колхозышто, маныт, локомобиль уло. Тудым кок арня гыч олмыктен пытараш да районьш сдатлаш күлеш. Фронтышто вучат.

— Молан күлеш лийын нунылан? — келесыр Игнат коча вудыматыш.

— Военный командованийын, витне, ала-могай планже уло, — Йогор коча умылтара. — Тольк тый денет когылянна, Игнат тос, ончылгоч увертараш монденыт.

— Нимолан ок йөрө тиде машинат. Рүданше ора веле.

— Военкоматыште каласышт: кеч-мом ыштыза, но агрегатым ача-лен шогалташ!

— Кеч-мом, кеч-мом... — шыдын ончалын, Игнат коча верыштыже тошкыштеш. — А тептерна уке гын, тунам кузе?

Школ гыч кугурак йоча-влакым полшаш кондышт. Локомотивым кас велеш гына пургед луктыч. Агрегат үмбалныже рүдангын гынат, таза корпусан, рож але шелше уке. Тунам веле Колюк ўшаныш. Ломым, ломашым кучылтын, пу сорымым энгертылын, рүжге пижын, локомотивым левашыш, тымык верыш, пөрдьктен пуртышт. Тыште, шыгыр верыште, вигак весела лие, мардеж шүшкымө иземе.

«Түшка вий — кугу вий. Түшка вий деч кеч-моат шенгек чакна», — куанен шона Колюк.

— Тау, изай-шамыч, — кидкопаш кокыралтен, кугыен семын ойла тудо.

— Могай тушто тау, — Йогор коча өрдыжкө коран шогае. — Раз фронтлан күлеш, кузе от ыште. Ынде металл көргыш илыш шүлышым пурташ веле кодын, а кузе пурташ — Юмо гына пала, — кужун шүлалтыш, — мастар күлеш тыште, специалист... Кузе-можым тудо вашке пален налеш. Да мыланна ой-кангашыже уто огыл ыле.

— Ит ойгыро, Йогор кочай, шке вийнам шкеак терген ончена. Трук иктаж-мом шотеш кондена?

Тўнгалтышлан локомобильын корпусшым товар да кольмо дене эрыктен налыч, керосиным йырым-йыр шүркалышт, шүкшө лапчык да имне шерме щётка дене нўжын, ўштын лектыч. Тул дене волгалтарен, корпусышто каже сантиметржым терген лектыч: ала рож иктаж вере уло? Чыла тўрыс аралалт кодын! Лукеш чумырымо деталь-влакым кельштыраш тўнгалыч. Йогор коча шуко пала улмаш. Колхоз ыштыме годымак польшкалаш мастер пелен шогалтеныт ыле.

Механиклан огыл, конешне, тыглай польшкалышылан. Ончен-ончен, тунем шуын. Механикым МТС-ыш налмек, шкежак локомобиль пелен кодын.

Тыге ныл кече эртыш. Ик эрдене, левашыш погынымек, Йогор коча Колюк деч йодеш:

— Военкоматет эше ок йыгыжтаре?

Пытаргышлан локомобильым орава ўмбак шогалтышт. Нигөлан күлдымө ныл орава тыштак, левашыштак, киен. Ынде нуным, пөрдьк-тен, тўжвак луктыч, поддувало йымалан тулым пижыктышт. Пу ол-меш шопке да нөллө воштырым, пушенге вожым да шўмым, тор-фым, шўқшө лапчыкым йўлалтышт.

— Ну, Юмо полшыжо, — Йогор коча ошалге тўрвыжым тарва-тылеш, ала-могай умылыдымо молитвам вудымата, онжым ыресла.

Нўжын шындыме локомобиль көргыштө ик жап гыч ала-мо ло-выкталте, лўнгалте, тарваныш. Ылыже машина!

Йогор кочан шўргө мучкыжо шинчалан пўжвўд чыпча, коваш-тыжым, шинчажым чывыштылеш. Но локомобиль деч ок коран. Йош-кар пылышыжым упш йымач луктын, шекланен колыштеш: мо шок-та чойн механизм көргыштө.

Көргыштө ала-мо шўшкартыш, тўннык гыч шем шикш лектын кайыш да енг-влакым левед шындыш.

Игнат коча, кокырен-кокырен, леваш гыч соптыртатен лекте.

Локомобиль сигыра, чаргыжеш, пуйто сөснам нўшкө күзө дене шўшкылыт. Неле чойн шестерня, йөсланен, эн ончыч ик миллиметр-лан пўтырналте, эше кокытлан, кумытлан, вара эркын, пуйто өкы-мын, пөрдаш тўнгале, эше икмыняр тат гыч — писынрак да писын-рак.

— Тау, Йогор кочай! Пеш кугу тау тылат, — кажне мутеш шўртнен, Колюк ойла. — Да тыландат, Игнат коча, Микале, Веня могырыш савырнен, онешыже кидшым пыштен, — тыландат пеш кугу тау.

Эрлашыжым Колюк Йогор кочам вашлие. Шўлыккан улмыжо пал-дарыш: йўдвошт йөсланен, шонго лужо корштен.

— Йогор кочай, шке титакем ончылнет почын пуынем, — йол йымак ончен ойла Колюк.

— Шкендым арам ит вурсо, чыла палем, — коча кокыралтыш, — тентече кастенак тогдайышым. Тольык каласе, молан ондаленат?

Колюк писынрак каласкален пуыш, кузе тудо, пырчым йонгыш-тен, ложашым фронтыш колташ, а шушылым шкан кодаш шонен пыштен ыле.

— Раш. Но ложаш ышташ эше вакш күлеш.

— Тыгай вакш уло. Шарнет, имне вўта воктене клат уло, лач

тушто. Изиш локтылалтын, төрлаташ кўлеш. Тыйымак сөрвален йодам. Полшо адак ик гана, Йогор кочай, а?

— Йора, — келшыш. — Тольык ончыч ончал лекшаш, мо кодын. Ала пудырго гына.

— Уке, пудыргыла ыш кой. Онченам.

— Специалист! — Йогор коча койдарен каласыш.

* * *

Пўнчыдўрыштө, Усола деч латкум менге тораште, Йогор кочан Оксина ўдыржө ила, Лена лўман уныкаж дене пырля. Ик йўштө кечын уныкаже шодыжым чот кылмыктен да черланен возын. Икмыняр кече вуй дене ойлыштын. Йогор кочалан уверым колтеныт.

Азап увер толмек, эмлыме түрлө шудым мешакыш пыштен, ик банке мўйым шуралын, корныш лекте. Пўнчыдўрыштө кум кече илыш, эре уныкаж воктен эртарыш. Кумшо кечылан Лена шинчажым почо. «Ну, Юмылан тау, вес тўня гыч пөргылтышна. Ынде мўян чайым подыл, ават ямдылен», — каласыш кочаже. Уныкажлан куштылгырак лиймек, Йогор коча мөнгыжө тарваныш. Уремыште мардеж луман почшым нөлталеш да вес верыш налын кудалта.

Оксина тургыжланен ойла:

— Куш тынар вашкет, ачай?

— Кузе куш? — уныкажым ончалеш тудо. — Ынде Лена төрлана, ит азаплане. Тувыржым гына чўчкыдын вашталтыл. Чер пўжвўд дене пырля лектеш. Чайым мўй дене йўктө. Да тиде шудым шокшо вўдыш пыште, — изи мешакым ончыкта, — пел стакан дене. Эрдене пел стаканым, кечывалым да кастане тынарак. Кок-кум кече гыч йол ўмбака шогалеш.

— Чыла умылем, ачай, — Оксина йывыртен ончале. — Кузе кўштет, туге ыштем. Тольык куш вашкет тынаре?

— Мөнгышкем каяш кўлеш, Оксина. Вучат. Таче ялыште лияш кўлеш. Локомобильым ачален шогалтышна. А ынде ложаш вакшлан пижаш кўлеш. Иктаж ныл-вич кече гыч адак толам, эм шудым кондем. Тунам уныкам йөршеш төрлана.

— Кас лишемеш, куш вашкет?

— А мо вара? Латкум менге тыгай сай имнылан да мый гаем мотор кучырлан ик гана шўвалаш веле! Тыманмеш ялыште лиям.

Йогор коча имным кычкыш, олымым төрлатыш, кодшо шудыжым чумырен пыштыш. Терыш кўзен шинче, солажым лупшале, пуйто пистолет гыч лўен колтыш, да лектын кудале.

Усолаш тиде кастане Йогор коча ыш тол. Эрлашыжымат. Ял кок-

лаште кыл начар, телефон, радио уке, ваш-ваш шагал коштыт. Уке да уке.

А кунам жап толын шуо, Колюк имньым кычкыш, пеленже Игнат кочам, Микалым, почтальон Кошаев Когойым нале, ачаж деч кодшо ик йытыран пычалым пыштыш. Ял гыч лектын кайышт.

Пасушто мардеж я шыплана, я у вий дене талышна. Шуркедылше лум мланде гыч нӧлталтеш, пыл дек кӱзен, ӱлык сӱмырлен везеш, шӱргым перкала.

Колюк тер ончылно шинча, мардеж почеш вуйжым савыра, сапым шупшкеда, имнылан пенгыде корным муаш польшкала.

Йогор кочам кычалаш кайыме нерген ик шомакымат ыш лук, такат чыла раш. Но шып кайымыже шӱм-чоныш шучко да неле шонымашым утларак веле шынгарен пурта, кажныже осал мучаш нерген азаплана. Игнат коча шинча марте пушкыдо шарфеш вӱдылалтын, вуйжым пӱтыркала. Кутыркалаш, лӱшкаш йӧратыше почтальон Кошаев Когоят таче шып.

— Лумжо, лумжо мочоло! — пижгом дене онгылашыжым ӱштылын, Игнат коча ойла. — Вашке мардеж шыпланышаш. Озан могырыш кая.

— Лучо ӧрдыжкӧ ончен шинче.

Пӱнчӱдӱр корнышто нимат ышт му: тер пундашымат, вургемымат, сӱспанымат, тортамат. Мӧнгеш кок имне дене тарванышт, Усола марте корным вошт шерын лектыч — нигӧат, нимат. Йырым-йыр пушта. Йогор коча пуйто мланде йымак пурен каен.

Теле кече ик шӱлалтыш гай кӱчык. Эрдене волгалтын гына шукта, ныл-вич шагат гыч рӱмбалгашат тӱналеш. Эше изиш гыч шем кава мландым левед шында, пычкемыш нӧрепыш пурен кайыметла чучеш. Корно кыша йомо.

— Ӱшанле йолташем пире йонгыштен пытарен, витне, — Игнат коча шӱлыкан шонымыжым иктешла.

— Ох и йылмет тыйын, кӱрлын шуашет, — почтальон Кошаев шылтала. Тудо арнялан кок гана почтылан кудалыштеш, пире лектеш гын, кеч ик гана ужеш ыле... Ужын огыл гын, нимогай пират тиде кундемшыште уке.

— Кузе уке? — Игнат коча почтальон дене ок келше. — Чодыра гыч толыт. Арын марте, Чавайнын мӱкшотарже марте эре чодыра, кумло менте. Тушеч толыт. Пире тушто, палет, Моско воктек погынышо немыч наре. Тольык немычын вуйжым шенгек пӱтырал шындышт. А пире икымше гана веле мо тыште? Теве шукерте огыл кок пийым кучен нантайышт.

Шонто-шамычым пел пылыш дене колыштын, Колюк шонка-

лен шинча: кузе Йогор кочам кычал муаш? Но нимат ок кой, йырым-йыр пуста пасу, лум да лум веле. Нимогай кыша кодын огыл. Игнат коча пире шотышто, очыни, чыным оила. Лўдмыж дене могоржат шергылт кайыш.

Корно мучко ик мутым пелештыде кайыше икте гына лие, Яндаков Микале. Правлений воктен кредал налме деч вара Колюк ваштареш огеш пижедыл, шып коштеш. Веня шольбыжат лыпланен.. Но шу-кылан мо тиде, каласаш йӧсӧ.

— Да паледа, — Игнат коча лыпланен ок керт, — ты велне эше граждан сар годымак еным кочмым шарнем.

— Кузе тыге?

— А вот тыге. Кочкын, нултен пытареныт. Лулегыжым веле муыныт.

Почталъон Кошаев шентек ончале, почешышт кудалше имным терген нале да Игнат кочам шылтален каласыш:

— Шекланен кутыркале, Игнат, вес терыште Йогорын ўдыржӧ шинча. А тый кўлдымашым ойлыштат. Сита.

— Ок кол тудо.

— Колеш але уке, петыре умшатым.

...Арам огыл Игнат коча игече вашталтме нерген ойлен. Ик арня гыч йўштӧ игечым леве кече вашталгыш, леведыш гыч вўд чыпчаш тўнгале. Тўнын, шып шинчыше шем корак-влак, кочкышым кычалын, пасу могорыш чонгештен кайышт.

Ажгыныше корак тўшкан ик верыште чонгештылмым ялыштат ужин шуктенат. Мо тугае? Молан тынар лўшкат?

Колюкат лектын кудале да тўкыдымӧ терым, Йогор кочан кушкелдыл пытыше вургемжым, тошто упшыжым, тыште да тушто варналт кийыше имне да айдеме лулегым ужо.

Пагар воктен комыля чумырген шинче, шўм тӧрштен лекшашла кўлтка. Эх, Йогор кочай! Шинчавўдым ўштылын, Колюк вуйжым рўзалгыш. Тугеже, чынакак пире. Усола кундемыште пире тўшка пӧрдеш. Ит мондо, шарнен шого тидым, председатель.

Кузе пирым сенгаш, Колюк ок пале. Но Йогор кочам тойымек, пошкудо-влаккан пентгыдын каласыш, эсогыл правлений пырдыжеш кагазым пижыктыш: шкетын ял гыч лектын кошташ огыл, вольыкым колхоз фермыште йўдвошт оролаш. Самырык гынат, шкенжым кугыенла ончыктыш.

Лум дене леведалтше Усола шыпланыш, шошо толмым вучен, шўлышым шылтен кодо.

Ўшан шагал лие гынат, кинде тений мотор шочын. Ох и сай уржа!
Тенгызла ловыкалтеш! Шукертсек тыгай шочын огыл.

Түредаш тўналмек, чонлан тыге ласка, куштылго лие, пуйто
тўняште нимогай азапат, нимогай ойгат уке, ны войнат, ны «похо-
ронкат». Ўдыр-влак, касалык ончык лекмек, эсогыл муралтенат кол-
тышт.

Түредаш ончычсо семынак сорла дене логале, МТС нимогай тех-
никым ыш пу. Пўтынъ ял пасуш лекте, изижге-кугужге. Шукыжо туш-
так малат. Кече дене пырля кынелыт да пычкемыш марте түредыт,
вара орва йымак олымым нумалыт, мален колтат, чолга шўдырат ну-
нылан огеш кўл.

Арня утла пеш мотор шогыш, вара локтылалте. Элнет гоч кугу
кукшо пыл икте почеш весе толаш тўнгале. Игнат коча шымлен шога,
сангажым куптыртылеш, Колюк дек миен шогалеш.

— Нине ош комбым шеклане, председатель. Сайжым нечыве ву-
чаш. Фрицын пылже тиде, Гитлерлан гына польш лиеш, мыланна
огыл.

— Йўр толшаш мо?

— Могай йўр? Пылыште ик чўчалтыш вўдат уке. Весе деч лўдман.
Волгенчан пыл толеш гын, киндым йўлалтен кертеш. Колынат кукшо
кўдырчым?

— Колынам.

— Вот, нине комбо-шамыч кукшо кўдырчым кондат, оралтым,
кукшо шурным перкалат. Азап деч шекланен шогаш кўлеш. Уке гын,
ўмбақына сўмырла. Умылышыч, председатель? Чылалан каласе, кин-
дым оролышт.

Йўдым Колюк малыде кийыш. Вуйжым орва йымач луктын, ка-
ваш ончыштеш, шўдыр волгалтарымым кычалеш. А шўдыржў мочо-
ло! Кава мучко пуйто янда пудыргым шавыме, кугу чолга гыч пурак
пырче гай пыртак койшо изи падыраш марте.

Отылыштат илыш шке семынже шолеш: йогышо пырчым кыча-
лын, изи коля кудалыштеш. Икте-весьышт дене тавален кредалыт, вар-
гыжыт, канаш мешаят. Теве воктенак ала-мо кудал эртыш. Удыр але
нерге. Орва ўмбач выж-выж шоктен, тумна чонгештен кайыш, пасу
тўрыш миен шинче, тыште коля утларак погынен, векат.

Келге корем вес могырышто, пушенге да чашкер коклаште, пире
урмыжмо шокта, тушто пириге-влак илат. Молан таче пире йўк шок-
та, түредше-шамыч деч, йўк-йўанышт деч огыт лўд мо? Ончыч ойлат
ыле: кушкын шумеш, пириге-влак рожышто шып илат, шкеныштым
огыт палдаре, йўкым огыт пу. Можыч, нуно чиста урлык огытыл, а

пире да пий варгыш? Коремым да чашкерым шерын лекташ да тушеч поктен колташ күлеш. Уке гын, телым нунун деч аралалт от сене. Йогор кочам пытарыме семянат лийын кертеш.

Эр велеш Колюк нералтен веле колтен ыле, воктекше ала-кө волен шинче, йолжым шуялтен, лишкырак возо да пылышешыже ныжылгын, шыве-шыве ойлаш тўнгале. Колюк ок умыло, мо тыгае. Писын кораннеже ыле, но вуйжым күртнб̄ ораваш перышат, йы-гысалтен колтыш.

— Вует перныш, шўмбелем? Ит лўд, тиде мый. Мый... Ну, лишкырак воч. Ит лўд, ораде. Тол.

Сўрвалыме йўкшб̄ гыч Колюк Саням пален нале, шўргывылышыже шокшемын, чеверген кайыш. Йб̄ра эше пычкемыш йўд, чыланат малат.

— Ит лўд мый дечем, ом коч, — сўрвалыме шокта.

Колюк ала-мом пыкше пелештыш. Санюк вачешыже пиже, пызнен возо, да Колюк шокшо шўлышыжым, вўдыжгб̄ тўрвыжым шиже. Мыняр ийлан кугурак? Но вашмутым ыш му. Вашке тиде йодышат йомо, чыла йомо.

— Тый эше рвезе улат, йб̄ршеш самырык, — шып шўла Санюк, — ит лўд, тылат удам ом ыште.

А Колокын вийже ала-куш йомо, тўвыт пытыш, торешланаш толашыш гынат, Санюк вашке лыпландарыш. Рвезе вуйжым веле пўтыркалыш...

Паша эртымек, тудо б̄рдыжкб̄ нушкын возо. Шуркалыше, коля пушан олымыш вуйжым чыкен, шонкален кия: кузе эрла ег ончык лекташ, кузе Санюкын шинчашкыже ончалаш?

Эрдене пашам тўнгальч веле, отылым тошкен, йолжым шўдыркален, Яндаков Микале толын шогале. Лопка вачан, кўкшб̄ онган. Ийготшо шуын огыл гынат, кугыенла коеш.

— Тый вот мо, йолташ, — эркын тўнгале тудо, — Саня дене тыйын иктаж-мо лийын да иктаж-мом шонен пыштенат гын, пытарем тыйым. Умылышыч?

Колокын кидше лўгышташ тўнгале, шукертсек тыге иктат лўдыктылын огыл ыле. Ёмаште кредалмыжым монден? Але вий ешаралтмым шижеш?

— Лийын але уке, лийшаш але уке, тыйын пашат огыл, — шып каласыш Колюк.

Микале председатель нер воктек кугу ушмен гай мушкындыжым лишемдыш:

— Ужат?

Колюк мушкындыжым писын руалтен кучыш, ўлыкб̄ чот шуп-

шыльо. Микале пулвуйыш волен шинче да вуйжым пўтыркален йынгысалтен колтыш.

— Йўратем вет тудым, умылет? — Микале вудыматен колтыш. Адак ала-мом умылаш лийдымым каласыш да шыпланыш.

— Тудо кандаш ийлан тый дечет кугурак. А тый «йўратем», — вуйпўрдемжым кўшыч ончен, Коллок ойла.

— А тыйын могай пашат? — Микале кынелнеже, но Коллок кидшым пенгыдын кучен шога.

Мўндыр пасу гыч кычкырыме йўк шарлен тольо:

— Кинде йўла-а!

Микалын кидшым мучыштарен, Коллок икмыняр татлан йылмыдыме лие. Кернак, Игнат коча чыным ойлен улмаш! «Ош комбоблак» осал пашаштым ыштен кодышт — волгенче, мландым рашкалтен, куکش олымыш тулым пижыктен кодыш.

Коллок кычкырыме йўк могырыш, мўндыр пасу мучашыш тўслен онча, мом-гынат пален налаш тырша, тул йылмым але шикш орам кычалеш, но нимат ужын ыш шукто.

Ен куржым ужын, рвезым пуйто ваче гычше ала-кў шўкале. Вер гыч тарванен, шуркедылше отылым тошкен, йўк могырыш куржын колтыш. Изи йочам поктен шуо — ачажын неле пашмакшым шўдыркален, тутат йўк-йўан вельш куржеш. Но... йоча огыл улмаш, Епим Элексей. Ачажын фронтеш колымо нерген «похоронкым» налмек, тылзе утла шокшымужо дене маитлен киен, чылт туртын.

— Мо лийын тушто, от пале? — Коллок йодеш.

Элексей вуйжым рўза, вийже вашешташат кодын огыл. Чонгаш кўзен шуктымек веле шинчажлан почылто: пасун кугу ужашыже, эн тўржў, йўлен пытен, шемем шинчын. Тышке да тушко ен-влак куржталыт, фуфайке, тувыр, шорвондо, шаньык, кандыра пўтыртыш да моло денат тулым лупшат.

Йырым-йыр кычкыркалат, йынгысат, шўшкат, вурседылыт. Йўлышў олым гўжла, шурно пырче пудештылеш. Чыла иктыш ушнен.

Шокшо шикш Коллокын шўргыжым ниялтыш, нержым, ўпшым, шинчапунжым когартыш. Ала-кўн фуфайкыжым руалтен налын, йўлышў уржа коклаш лўдде пурен кайыш да лупшаш тўнале. Тышке да тушко вуйжым пўтыркален, шемемше шўргў мучко шинчавўдым йоктарен, нойыде лупша да лупша...

Тулым йўртымек, пален налыч: шукыжак йўлен огыл, иктаж коло сотко веле. Шўмжў изиш шыпланыш. Тул копна дек миен шуэш гын, энтекым шуко конда ыле.

Ўрдыжтырак шогышо калыкым ужын шуктыш да, вийдыме лийын, мландыш волен шинче.

— Ну мо, председатель, — Игнат кочан йүкшым кольцо, — ойлышым вет, тиде ош комбо деч шекланаш күлеш. Адак чонгештен толын кертеш.

— Йылмешет, Игнат кочай, кокша шочшо! — Санюк керале.

— Шочшо але ынже шоч, ямде лияш уто огыл.

Колюк вуйжым нөлтале, Санюк дене шинчаваш лие. Йылгыжше, келге агур гай шинчаштыже кочо ойгым ужо. Йүдым почан кийымым шарналтен, шыргыжалнеже ыле, но шельштше тұрвыжым пурлын шындыш.

— Молан орва ялыш кудалеш? Кылтамат оптен огытыл, яра каят, — тыгодым Санюк йодо.

— Епим Элексейым нангаят. Шүлен ок керт, — Игнат коча вавештыш. — Казаклан ситен!

— Элексейым мөнгыжө огыл, районыш нангайыза, больницыш, — Колюк каласыш. — Больницыш пышташ күлеш. Умыледа?

— Районыш нангаяш күштет гын, районыш нангаена, — Санюк ямдак. — Давай, Клавий, орва почеш куржына.

Пытартышлан Колюк кынел шогале, нершовычым луктын, лавыгыше шүргыжым үштыльб.

— Каена, председатель, икмомак ончыктынем, — Игнат коча үжеш. — Ик верым. Тушто волгенче рашкалтен.

Шем ломыжым тошкен, нуно шемемше пасу покшек толын шогальыч. Игнат коча келге рожыш шаньыкшым шураштыш, лопка рож янда гай яклака кү дене леведалтын.

— Теве тышке волгенче перен!

Колюк икымше гана волгенчын тыгай кышажым ужо, нылйола шогалын, рожым кидше дене ниялткален нале. Кочат пүгырнен шинче

— Ужат, могай яклака кү, — кокыралтыш тудо. — Кушеч күжө?

— Кү тыште нигунам лийын огыл, рок да ошма веле. А-а, кузе гала маныт? Ага, ушешем возо. Гранит.

— Гранит огыл, а тулгү. Вес семынже кремень. Ошма — тиде кремний. Тудым левыктет гын, тулгүш савырна. Волгенче ошмам левыктен. Ужат, сусликлан могай полатым ыштен коден? Оласе тұшкагудет гай.

— Теве тылат волгенче! А тый, председатель, учёныйла умылтарен моштет. Тыланет, Колюк, тунемаш күлеш.

— Могай тушто тунемаш? А фронтыш кө кая? Волгенче күм кө муэш — тудо пиалан. Мый тудым мөнгем налам.

Кум кече эртымек, райрүдө гыч увер тольо: латкуд ияш да кок тылзаш Епим Элексей больницыш колен. Диагнозым рушла возымо: истощение организма.

Шурным погымо да государтсвылан киндым сдатлыме нерген «Большевик» райгазетыште сводкым лудын лекмек, пале лие: «Эл-нет» колхоз районышто ончыл верыш лектын да эше пырче олмеш пельж чоло ложашым шупшыкта. Ик колхозат тыге ок ыште. Колхоз лум ваштареш эсогыл вуйлатышын фамилийжым ончыктымо.

Шыжым шукерте огыл сайлалтше партий райкомын у секретарьже ялыш кудал тольо. Талукат пеле фронтышто лийын, старший политрук кредалмаште пурла кидшым йомдарен, Йошкар Шудыр орден дене палемдалтын. Ила шкетын. Ешым поген шуктен огыл. Тужвач ончалмаште шыдыла коеш, но поро чонан. Эркын ойла, йўкым ок нўтал, пашам сайын ыштышым пагала.

Тошто, сар деч ончыч налме «М»-ка правлений воктек шогале. Калык пасу гыч пўртылеш, кўтўчў вольыкым конда. Секретарь ўмба-ланже кужу плащым, йолешыже кемым чиен, вуйыштыжо бархат кышкаран артиллерист картуз.

Колюк правленийыште амбар книжкам лышташла, толын шогалше машинам ыш уж. Йўкым колын, окнаш ончале, но райком секретарь, пўртўнчык писын пурен, тошкалтыш денат кўзаш тўна-лын. Пычкемышалтше пўртыштў тудо ошалге шўргывылышан, ару вургеман рвезым ужо. Тиде, очыни, правлений конторым орола, шо-налтыш.

— Колат, рвезе, кушто тендан председателяда? — саламлатде йодо толшо ен.

— Тыште, — лудын шинчышет вашешта.

«Тыште» — тугеже, председатель правленийыштак. Райком секретарь вуйжым савалтыш да, шыде тунемшылан мешаяш огыл манын, ик пўлемыш ончале, весыш пурен лекте, но председателыым ыш му. Тунемше дек пўртылын, адакат йодо:

— Так, кушто, манам, председателяда?

— Тыште, — тугак эркын ойла Колюк.

Тунам иже секретарыым пуйто ала-мо шуралтыш, чыла умылыш. Рвезе деке лишеме да титаканла каласыш:

— Нелеш ит нал, пожалуйста. А фамилиет Ермаков?

— Ермаков.

Тенгылыш шинче. Пуста шокшыжым тўрлатен, кўсеныш чыкал-тыш. Киддыме еным ужын, Колюкын могыржо сўсанен кайыш.

— Умылтаре, кузе тыгай сай шурным куштен кертын улыда?

Вучен шинчышыжла, шола кидшым пулвуеш пыштен, шинчаш-кыже онча.

Колюк үстел яшлыкым шупшылыо, кужу öрышан уржа парчам лукто, ик пырчым сүвызен нале:

— Чыла тыгак. Ик пырчым налам, теве тидым, да мландыш шындем, тышеч кумло, можыч, витле лектеш, — икмынjar пырчым адак сүвызен, нуным иктыш чумырыш, вара ик тўшка гыч лу пырчым ойырен, öрдыжкö шўкале. — Кумло гыч коло пырчым фронтыш колтем. Ныл пырчым колхозлан ўдаш кодем. Тиде урлыкаш фонд. Эше куд пырчым, пытаргышым, колхозник-шамычлан пуэм. Тыге от ыште гын, нуно теле гоч илен лектын огыт керт, шужен колат. Вот и чыла. Нимогай секрет.

Секретарь тарваныде колышт шинча, логар мугыльжо кўшыч ўлык, ўлыч кўшкö коштеш, пулвуйышто кийыше кидшым я шупшылеш, я мөнгеш пышта. Колюк вуча, мом райком секретарь каласа. А тудо йылмыдыме лийын шинчын.

— Мынjar ияш улат? Призывыш шуынат але уке?

— Шуынам.

— Фронтыш тугеже? Ом колто. Тый тыште кўлат.

Но вич арня гыч Колюк фронтыш лектын кайыш. Шке кумылын. Вот и чыла.

* * *

Уке, эше чыла огыл. Нылле визымше ий тўналтышыште, телым, Колюк мөнгыжö пöртылыö. Ик арнялан. Ужаш. Кугу капан, лопка вачан, сусыргышо шўргывылышан, логар марте полдыштымо тенгыз шинелян, вачешыже ик изи шўдыран погоным пижыктыме. Тугеже моряк-зенитчик Ермаков — младший лейтенант.

Аваже, пошкудо-влак, Игнат коча икте-весьыштым пашымлен йодыштыт, умылен налнешт, кузе Колюк мўндыр верыште илен, могай тудын фронтысо пашаже, кунам фашист кашакым кырен шалатен, мөнгыжö пöртылеш.

Колюкат ялысе илышым пален налнеже: кузе Игнат коча ила? Да, мо лиеш туддене? Ила тошто семынак, толык йолжылан кöра йöслана. Облеев фронт гыч пöртылын. Штрафной ротышто сусырген, а госпитальыш логалмек, ала-могай врачын шинчашкыже тўкнен, вуйдорыкшым аңгыртен. Кызыт Шоленгер станцийыште илат. Тидым пален налмек, Санюкат суртшым кудалтен, кўртнö корно лишке каен. Пешник Клавий сусырген толшо пелйолан сержантлан марлан лектын, пелашыже аккордеонным сайын шокта. Вот Клавий и йöратен шынден. Председательлан Веня ышта. Фронтыш налын огытыл, броньым пуэнйт. Яндаков Микалын колымыж нерген «похоронко» то-

лын. Украиньште, Карпат курык верч кредалмаште вуйжым пыштен. Почтальон Кошаев Когой пашаштак тўлыжген колыш, лекнеже ыле паша гыч, но ышт колышт.

Веня Колюкым кумылдымын вашлие. Колхоз шомак лекмек, нер йымалне веле вудыматен шинча. Аваже Колюк толмылан моткоч куанен, эре воктеныже лияш тырша. Эргыжым ончен, эре шортеш, вет Колюклан адак фронтыш каяш кўлеш. Эше пале огыл: пўртылеш тудо мўнгыжў але кап-кылже палыдыме мландеш киен кодеш. Онча Колюк шонгемше аважым, кузе тудо шинчавўдым йоктара да туддене пырля шкежат аважым ончен йўслана.

Ик арня вашке эртыш. Ялыш толын веле, а мўнгеш каяш жап толынат шуо.

Райрўдў марте Игнат коча ужатыш. Шке пидме шарф дене пылыш марте пўтыралтын, кужу тулупым чиен, шудо ўмбалне сапым кучен шинча. Ял гыч лекмек, йырваш ончалын, солажым нўлтале, да самырык вўльў йорталтыш.

— Ит лўд, ом пере, — коча имныжым лыпландарен ойла, сола вурдыжым корно воктене шинчыше корак могырыш шуялта. — Теве тушто Йогорым пире пытарыш. Теве верже.

— Шарнет, кузе тудым кычална?

— Шарнем, — терыште шуйнен кийыше Колюк шинель согам нўлтале.

— Ончемат, шўргыштет сусыр пале кодын,. Сусыргенат мо? Каласкален пу.

— Мом каласкалаш? Фронтышто эре тыге. Тыглай паша.

— Тыглай паша нергенак и каласкале. Корнына кўчыкемеш.

— Сар, тудо эре сарак, — Колюк кумылдымын тўнгале, кидышкыже шокшо ожым шўлалтыш. — Лекна икана боевой походыш тошто кораблеш шинчын, да ала-кушеч «юнкерс»-шамыч толынат шуыч. Ну, тыште чыла раш: зенитке уло гынат, ик ствол индеш самолёт ваштареш шоген ок керт. Да ме ик «юнкерсым» лўен волтен кертна. Тидлан моткоч чот шыдешкеныт. Икманаш, мемнан коропканам вўд йымак вашке волтен колтышт. А лийын тиде теле вашеш, ноябрьыште. Тенгыз вўд йўштў, пар нўлтеш, кид-йолетым вигак шўмдымым ышта. Кораблын нерже вўдеш йомынат шуктен, теве-теве пўтынек нелын колта, а мый руалтен кученам, палубышто шогем, моло се-мын вўдыш тўршташ ом тошт. Ончалым вўд ўмбака, чыланат ош вы-нер дене ургымо форман улыт, шем вўд ўмбалне копа пундашсе тар шўраш пырче семын койыт, кўшычын чыла раш коеш. Лочкат да лочкат мемнам самолёт гыч. Лўйкалат да лўйкалат ош тамга-влакым. Ончалым, энгырашем тўвыт йошкаргыш савырнен, вўран пытен. Лўйка-

лыме годым тургым жапыште осколко логалмым вигак шижын омыл, а кызит тўнғын шогем, вер гыч тарванен ом керт.

Игнат кочан логарангышкыже комыля толын шинче, солажым нўлталын, имныжым лупшале:

— Н-но, й-йолагай! Сита мален каяш!

— Боцман капем йыр пробка матрацым пўтырен нале да вўдыш шўкале. Почешем шкежат тўрштыш. Вўд чыгыдымын йўштў, кўртньў воштыр денак пўтыркала, вуйдорыкым пўчкеда. Да кушкыла ияшат ом пале, тенгыз сер ок кой, кушто тудо, Юмо гына пала да нине чонештылше немыч-влак. Самолёт-влак вуй ўмбалне чонештылыт, шлюпкышто шинчыше-влакым лўйкалат. Пытартыш вием дене боцманлан кычкырем, ийын ом керт, манам, лучо ит толаше мый денем. А тудо мушкындыжым веле ончыктылеш. Шкежат иеш, мыйымат пырня семын ончыко шўка. Иймына годым кок гана ушем йомдаренам, вўрем шуко йоген, ярненам. Шукышт тенгыз пундашыш кайышт. Боцман огыл гын, мылаамат корно тушкак лиеш ыле. Икмыняр тылзе гыч шкежат герой семын колыш, а вот эргыж дене ме кызит ик корабльыште служитлена, ик зенитный расчўтышто пырля немычым кырена. Теве тыге лие, Игнат кочай.

— Да-а, — шуялтыш тудо, — орланаш шуко логалын. Аватлан тидым каласкален отыл?

— Молан чонжым пудыраташ? Такат ойгыжо сита.

Колюк тер гыч волыш да кучырлан ойла:

— Кочай, покто имнетым, кудалже. Мый почешет куржам. Кыл-менама изиш.

Райрўдў деке лишеммым шижын, вўльў шинчал колтыш да як-лака тер корно дене куштылгын йорташ тўнгале.

Игнат коча Колюкын куржмыжым ончен шинча да ойганен шонкала: пўртылеш тудо мўнгыжў але мўндыр мландеш вуйжым пышта.

Сарын нылымше ийже эрта...

